

Josep Ramoneda

Una idea filosòfica de ciutat

¿Què és la ciutat? Formular-se aquesta pregunta no és cap caprici o entreteniment intel·lectual. Podria ser que la ciutat ja no fos el que ens pensàvem que era o que, fins i tot, hagués deixat d'existir. I tampoc seria cap catàstrofe perquè és característic de les coses néixer, créixer i morir. A la humanitat en costa canviar els mots, i de vegades les coses canvien més ràpid que les paraules: seguim mantenint els mateixos mots per nomenar coses que ja no són el que eren.

Si a mi m'interessa interrogar-me sobre què és la ciutat és perquè em sembla que la pregunta va molt lligada a l'altra qüestió implícita en l'enunciat del títol d'aquest assaig: ¿què és la filosofia? Hi ha un vincle originari entre filosofia i ciutat. No només perquè la filosofia neix i és desenvolupa a la ciutat (o si preferiu, al barri), a l'antiga Grècia, sinó també perquè sense el marc de la ciutat no hi hauria hagut filosofia. Fora de la ciutat el pensament no tenia ni l'autonomia ni la pluralitat necessàries per a la constitució de la filosofia.

La filosofia és un fenomen urbà i la ciutat és un fenomen de rellevància filosòfica. Amb la qual cosa estic tirant pedres sobre la meua teulada, ja que si arribés a la conclusió que la ciutat ha desaparegut, arribaria a la conclusió que la filosofia ha desaparegut també. Qüestió per la qual possiblement no s'ensorraria el món, però que faria que jo, i alguns altres, ens divertíssim una mica menys, raó suficient per pensar-hi abans de donar-la per morta.

No hi ha filosofia fora de la ciutat. La filosofia és incompatible amb la família i l'autoritat del pare, amb la tribu i les autoritats del vell, del sacerdot, del bruixot i tot el seguit de discursos anteriors o marginals al logos. I no hi ha ciutat on no hi hagi les lleis dissociatives del logos, el reconeixement de la veritat efectiva de les coses. La unitat no és objecte de la ciutat perquè aquesta és pluralisme, deia Aristòtil. I precisament aquest reconeixement és l'esclatxa per la qual s'articula aquesta capacitat dissociativa que és la introducció, dins de l'homogeneïtat orgànica, del pensament racional i, per tant, de la possibilitat del pensament filosòfic.

¿Què vull dir quan dic que no hi ha ciutat quan no hi ha les lleis dissociatives del logos que fan possible la filosofia? Posaré un exemple. Per a mi, la ciutat del Vaticà no és una ciutat. Roma sí que és una ciutat. La d'ara i la del segle XVI, perquè la funció del príncep i del Papa es desdoblaven, encara que encarnades en una sola persona. Al Vaticà no hi ha desdoblament possible. No hi ha exercici efectiu de les lleis dissociatives del logos. No hi ha lloc per al principi d'increença.

La identitat de la ciutat és una no-identitat. Perquè la seva única identitat és la diversitat. La idea de ciutat s'oposaria a conceptes d'altra naturalesa del vigor i la significació de la religió o la nació en tant que entitat espiritual. Tot allò que no és pensable filosòficament perquè és estrictament afirmable o descriptible no entraria en l'àmbit del concepte de ciutat. La religió es pot afirmar o es pot descriure en els seus epifenòmens, però no és pensable. No és susceptible de ser sotmesa als rigors del pensament filosòfic sense alterar les seves dimensions més essencials.

Establerta la comunitat d'origen entre filosofia i ciutat, què fa que en el moment actual –la filosofia és ontologia de l'actualitat– es faci més pregona la pregunta ¿què és una ciutat? La ciutat està patint unes transformacions, unes mutacions que la fan de difícil lectura a partir de les pautes amb les quals ens havíem acostumat a interpretar-la. I és tan cert que l'home és naturalment conservador, que li costa cada vegada que ha de canviar els codis interpretatius, com que –com diu Xavier Rubert– les claus interpretatives d'avui les acostumem a trobar en les generacions anteriors, amb la qual cosa, quan els esdeveniments van més ràpid que les idees, sovint tenim sensació de perdre peu.

El primer obstacle amb què ens enfrontem al pensar la ciutat avui és el canvi d'escala. Un canvi de dimensió que fa la ciutat il·legible i irrepresentable conforme a la nostra mentalitat. Hi ha una ciutat, la ciutat del *flâneur*, del passejant, la que podem abraçar amb el nostre passeig, que és la que determina la nostra idea de ciutat. Una idea amb trampa. Diem: hem estat a París.

Però en definitiva només hem estat a aquell París on ens porten les cames, una part de París, la que simbòlicament representa París. Poques vegades ens acostem a les seves portes. París, el París convencional, és un espai molt restringit. La ciutat del *flaneur* és la que sabem explicar i la que té eficàcia representativa. Quan es vol representar una ciutat sempre s'apel·la al nucli històric i monumental. L'historicisme segueix essent element vertebral de la nostra cultura. En canvi, ens estem adonant que aquesta ciutat ja és insuficient. Hi ha una altra imatge de la ciutat: la vista aèria. És una primera presa de consciència que la ciutat s'escapa. Limitada, però, ja que des del cel es veu el conjunt però no el detall. Aquesta ambigüitat continua alimentant la por a entrar al fons de les coses.

A l'exposició "La ciutat del globus al satèl·lit" es podia veure el contrast entre la ciutat de mitjans del segle XIX, just abans de trencar els murs i iniciar la gran expansió, una ciutat que encara té el caràcter mític d'allò representatiu atès que la seva imatge, en bona part, correspon amb els centres històrics que avui simbolitzen cada ciutat, i els extensos *continuums* urbans – de Filadèlfia a Boston, per exemple –, captats pels satèl·lits en un món en procés intensiu d'urbanització, que obliga –com ha fet François Choay– a plantejar-se la relació entre *urbs* i *civitas* i preguntar-se si s'han escindit definitivament.

I si el canvi d'escala desconcerta, ens desconcertem més encara si, seguint Javier Echevarría, fem la presumpció d'una ciutat deslligada de la idea de territori –virtualitzada, en aquest sentit– en la qual el vincle, el lligam entre els uns i els altres, ja no són els carrers i les places sinó les autopistes de la informació.

¿Això és la ciutat? Si ens ho preguntem és perquè tenim una idea de ciutat que veiem amenaçada i que voldríem que pervisqués a través d'uns canvis que tenim plena consciència que són imparables. No es poden posar portes al camp. Només el pensament rigid, els conservadors de totes bandes (dreta i esquerra, dalt i baix) se'ls pot acudir d'intentar-ho. ¿Què hi ha en comú entre la idea de ciutat nostra i la ciutat fruit de les mutacions recents?

A aquest propòsit, retinguem algunes consideracions fetes per Françoise Choay. La ciutat, amb el temps, se'ns ha anat fent bifront. Bifront en el sentit que hi ha una ciutat benèfica per a alguns, efigie de la ideologia del progrés, ferment de vida social i oberta a l'anonimat dins de les multituds, i, per tant, espai de llibertat, que de fet és la ciutat dels arquitectes; i hi ha una ciutat malèfica per als altres, sinònim de caos, d'indigència i de lletjor, de la qual el cinema és l'art que ha donat més notícia. En aquesta ciutat s'ha produït la ruptura entre *urbs* i *civitas* a la qual em referia abans, entre l'ocupació del territori i el fet cultural, social i moral que anomenem civisme. En les últimes dècades s'ha produït una urbanització general del món: cada cop és més gran l'espai urbanitzat, cada cop és més gran el nombre de persones que viu en territori urbà, sense que aquests espais adquireixin forçosament el reconeixement com a allò que nosaltres anomenem ciutat. I s'ha produït també una desaparició d'allò en front del qual es definia el món urbà: el món rural. En alguns països, com Catalunya, el món rural és estrictament una prolongació de la ciutat, no hi ha una cultura rural realment existent.

¿Aquesta ciutat es pot seguir definint sense l'oposició del món rural? Hegel deia que la ciutat és la seu de la indústria burgesa, de la reflexió replegada sobre si mateixa, individualitzant-se, la ciutat com a factor d'individualització; mentre que el camp era el lloc de la vida ètica, que reposa en la conformitat amb l'ordre de la natura i l'ordre familiar. Una manera d'expressar la idea repetida de la ciutat com a lloc de la individualitat, de la singularitat, de la llibertat, en front del camp com a espai d'allò orgànic, d'allò comú, del col·lectiu, on la llibertat estava sotmesa a les rigideses de la natura, on la mà de l'home té encara una força escassa per alliberar-se de les exigències.

Desaparegut el món rural, un dels dos pols de la relació, Choay es pregunta si té sentit insistir amb l'altre pol, la ciutat. Alguns, Weber per exemple, parlen de "*post-city age*". Quan no queda més remei que el recurs al *post*, és clar que no s'és capaç encara d'identificar, amb un nom nou, el que es vol descriure. Ell mateix parla d'un espai urbà no emplaçat. És curiós recordar quina és la definició d'utopia: "allò que no té un lloc precís", del grec *ou* "no" i *tópos* "lloc".

¿Estem pensant la ciutat en termes d'utopia quan és més distòpica que mai?

L'urbà està fent el seu camí al marge de la ciutat. Va més enllà del concepte de ciutat. ¿Quin concepte de ciutat? Repassem els trets categorials amb què he caracteritzat la ciutat fins ara: la

ciutat com a factor de singularització, com a espai de llibertat, com a lloc de la dissociació pluralista del logos. La ciutat com a expressió de la fractura provocada en la cultura per la irrupció del pensament racional.

Per anar una mica més enllà, la millor manera d'aproximar-se a la idea de ciutat és a partir d'una pregunta negativa: ¿per què es destrueix la ciutat? ¿Per què sistemàticament els poders d'aquest món (o de fora d'aquest món, recordeu Yahvé llançant la seva fúria sobre Sodoma i Gomorra) senten la necessitat de destruir de la ciutat? ¿Què es vol destruir a Sarajevo, per recórrer a un exemple que ja comença a ser una mica tòpic però que encara té poder identificatiu? Maquiavel tenia molt clar el que es volia destruir a les ciutats: "qualsevol que esdevingui amo d'una ciutat acostumada a gaudir de la seva llibertat i que no la destrueixi haurà d'acceptar ser destruït per ella. Si no es dispersen els habitants o no se'ls extermina, el nom de llibertat no s'anirà mai del seu cor o de la seva memòria igual que les antigues institucions i tots hi recorreran a la menor ocasió de què disposin". Maquiavel sabia perfectament per què calia destruir les ciutats: per destruir la memòria i la llibertat.

¿Estem al final de la forma ciutat i hem de descobrir –o donar nom– a una cosa nova que ja l'està reemplaçant? ¿O podem realment pensar que hi ha una continuïtat entre la idea de ciutat amb la qual ens sentim identificats i la ciutat futura, desbordada la massa crítica que feia possible allò que per nosaltres és el concepte familiar de ciutat? Preguntat d'una altra manera: ¿hi ha alguna cosa que permeti dir que son ciutats, que tenen en algun lloc amagada una naturalesa comuna, àmbits tan diferents com Mèxic, Khartoum, Chicago i Barcelona, per exemple?

En aquests casos hi ha una tendència a decretar la mort d'un concepte quan es fa difícil de continuar arrossegant-lo. Hi ha un professional d'això, Jean Baudrillard, que porta anys decretant la mort de tot: de l'art, de la filosofia, de la política, de les masses, de l'individu, de la mort: de tot. Aquests exercicis acaben per ser jocs retòrics que no expliquen res dels fenòmens reals. Entre un concepte de racional perfecte, que en algun moment d'aquesta època ha estat alimentat des de tradicions de l'arquitectura i l'urbanisme, la ciutat simbòlicament controlada pels polítics i la ciutat rebentada que la realitat posa davant els nostres ulls, entre aquestes tres figures, dues que controlem massa i una altra que se'ns escapa, hi ha un espai fronterer que és per on s'ha de bellugar la filosofia pràctica.

¿Estem assistint a una ruptura irreversible del matrimoni *urbs-civitas* o aquesta idea de ciutat pot seguir vigent en la ciutat futura fins i tot més enllà de l'adscripció territorial precisa? No cal ser excessivament hegelianer per adonar-se que el pas de la quantitat a la qualitat es fa molt fàcilment. Hi ha qüestions de distància, de mida, que tenen rellevància qualitativa. I l'experiència de la ciutat és l'experiència que els homes fan del contacte, del moviment, de la possibilitat de relacionar-se, de camuflar-se, de passejar, de desplaçar-se. La nostra experiència de la ciutat té aquesta dimensió directa, i per tant hi ha fenòmens de transformació de la ciutat contemporània als quals podríem atribuir conseqüències antropomòrfiques. Una ciutat els límits de la qual o els fora límits vinguin determinats pel contacte telemàtic o per distàncies difícils d'apreciar amb les nostres referències sensorials ¿és una ciutat o no és una ciutat? Crec que és molt interessant per comprendre la societat contemporània fer atenció al que ha reemplaçat les utopies després del fracàs dels discursos de gran promesa. Em refereixo a les grans distopies literàries. Penso en escriptors com Ballard o Bradbury. *Crash* o *L'illa de ciment* de James G. Ballard són veritables retrats en blanc i negre de la realitat anunciada en *technicolor* en la qual vivim. Hi ha un personatge de Bradbury a les *Cròniques marcianes* que s'acosta a la terra, provinent de Mart, i que quan aconsegueix captar el primer missatge televisiu diu: "ja està, ja estic a casa, ja estic a la meua ciutat". Hi ha un reconeixement clarament extraterritorial. Per ell, l'arribada a la ciutat no és el moment de trepitjar el seu territori, sinó l'instant en què rep el missatge sensorial familiar que identifica amb la seva ciutat, quan entra en l'espai on arriben les ones emeses des d'aquella ciutat. El personatge de Bradbury ja no pot fer com aquell amic madrileny, urbanita entre els urbanites, que quan torna de vacances, entusiasmat a tornar a trepitjar l'asfalt, després d'un mes insuportable entre verdures i vaques, baixa del cotxe i fa un petó a terra. El personatge de Bradbury només podria tirar un petó a l'aire. Dues idees de ciutat estan implícites en aquestes imatges.

Si hi ha una idea de ciutat susceptible de perviure, probablement sigui sota la forma d'articulació. Abandonada la imbricació directa *urbs-civitas*, la *civitas* potser passarà a ser una xarxa, més que aquesta cosa aposentada, sòlida i referencial que és la ciutat representada pel centre històric, la catedral i algun gratacels modern. Aquesta ciutat tendirà a desdibuixar-se i a articular-se en la trama. La possibilitat de perviure de la idea de ciutat més enllà de la seva massa crítica potser vingui per la via de proliferació de centres i de punts de referència. Per l'articulació i connexió d'espais urbans ja existents. La nova ciutat com a ciutat de ciutats, per portar fins a les darreres conseqüències el manament aristotèlic que diu que la unitat no és objecte de la ciutat perquè aquesta és pluralisme.

La nova ciutat com a ciutat de ciutats, com a manera d'atorgar existència a la proliferació de centres i punts de referència que queden fora dels centres que han tingut tot el pes simbòlic històricament. Aquesta multiplicitat ha de ser una multiplicitat comunicada, relacionada entre ells, perquè si no podríem desembocar en la consolidació de guetos i de la fragmentació, o cap a una cosa pitjor que ja comença a existir als Estats Units, les ciutats tancades, els espais búnquers on s'agrupa gent escollida per les seves creences, raça, actituds o condició. I això no són ciutats, ja que trenquen el principi que determina que unitat i ciutat son incompatibles. Els homes lliures d'Oklahoma, que vivien tancats en un recinte, aïllats, sense complir amb l'Estat i lliurats a una vida autàrquica no són una forma aïllada. Als Estats Units comença a proliferar la idea de ciutats tancades en què els seus habitants es desentenen de l'entorn, i a Amèrica del Sud molts rics ja viuen així, en ciutats-búnquers. Això no són ciutats. La proliferació de centres no ha de ser una juxtaposició de ciutats tancades, sinó una xarxa comunicacional, oberta a l'intercanvi d'idees i de coses. La comunicació i la mobilitat futures han d'afavorir aquesta evolució. L'estructura territorial heretada i la capacitat de relació més enllà de qualsevol límit físic han de trobar el punt de mútua fertilització.

El segon element important és que la ciutat vagi adquirint forma com a espai d'articulació política. Ací Europa pot ser pionera: l'Europa de les ciutats com a alternativa a l'Europa de les pàtries. L'home és un subjecte que necessita pertànyer a alguna cosa, però aquesta necessitat té unes característiques peculiars que fan que la pertinença a les ciutats tingui alguna cosa d'insuficient, de pertinença delegada. Una ciutat no és un país, diu Choay amb raó. Una ciutat genera molt menys patriotisme que una nació. Perquè la ciutat suposa la introducció de l'element dissociatiu del logos que marca un cert distanciament dels elements atàvics de caràcter fonamental. L'heterogeneïtat de la vida urbana i la noció de canvi que la presideix sotmet a relativitat tota hipòtesi fonamental lligada al que va més enllà de les creacions dels homes, aquest element de continuïtat entre naturalesa i cultura que marca les relacions de caràcter ètnic, patriòtic, sentimental, etc. Si la democràcia a Grècia va néixer dels barris, l'Europa democràtica podria ser l'articulació dels grans barris fets ciutat que avui la poblen. Amb el que significaria això de segona revolució laica. Després de la separació d'Estat i religió, ara podríem reeixir en la separació de l'Estat de les ètnies, les llengües, les cultures, les ideologies. D'una manera molt sintètica voldria presentar les nou categories filosòfiques al voltant de les quals s'articula la idea de ciutat. Nou categories que tenen, cada una d'elles, els seus oposats que reforcen la seva definició.

La primera categoria, fonamental, és la categoria de canvi. La ciutat no és mai una forma acabada, és una forma en canvi permanent. Canvi en front d'immutabilitat.

La segona categoria, a la qual més m'he referit, és pluralitat, en front de la idea d'identitat.

La tercera és necessitat, en front de determinació. L'home en tant que ser socialment insociable (l'insociable sociabilitat, diu Kant), ésser social i autònom a la vegada, fa de la ciutat una necessitat oberta en front de la idea d'acompliment de plans preestablerts, ja sigui per la voluntat divina, per la naturalesa o per la història.

La quarta és llibertat, la ciutat com a espai de la llibertat en tant que ofereix la possibilitat de camuflar-se, d'escapar-se dels àmbits de dominació natural que s'imposen en altres espais de convivència, especialment en la forma social originària de la família.

La cinquena és complexitat: la simplicitat està renyida amb la ciutat. La ciutat és complexa per definició i tot intent d'homogeneïtzar una ciutat és crear *apartheids*, espais reservats, incompatibles amb la idea de ciutat.

La sisena és representació, la ciutat com a lloc de representació simbòlica. L'espai no pot ser mai un espai homogeni, anòmic, sense expressió d'elements singulars. La monumentalitat és urbana. I allà on hi ha expressió simbòlica forta hi ha ciutat.

La setena és sentit, la ciutat com a creadora de sentit. "Déu fa el camp, l'home la ciutat", diu la dita clàssica. La ciutat com a espai de la humanitat, en front de l'espai de la divinitat. La ciutat com a espai cultural en front de l'espai natural.

La vuitena categoria és transformació en front d'immutabilitat. Quan l'home vol tocar massa la ciutat se li queda a les mans perquè hi ha una lògica en certa manera autònoma de l'evolució de la ciutat. I sovint hi ha la temptació de destruir-la per anul·lar-la. Els grans projectes utòpics urbans contemporanis tenen al darrere la cara de la destrucció. A mi em va impressionar molt Dessau. Dessau que hauria de ser el símbol de l'urbanisme modern. I, en canvi, la casa de la Bauhaus està voltada d'un mar d'edificis d'habitació lletjos i defectuosos, com un immens Bellvitge de pisos més petits encara i de pitjor qualitat. I això és una creació del moviment modern també: els exercicis de la raó generen monstres. A la ciutat hi ha una llavor de destrucció que quan es porta més enllà de certs límits és letal. A la ciutat el jo anònim es troba amb el nosaltres i fa civilitat.

Per últim, i com a resum de les altres categories, la ciutat com a àmbit del singular en front de la comunitat; la ciutat és l'àmbit del jo, mentre que la comunitat és l'àmbit del nosaltres. I jo sóc dels que estic convençut que cada vegada que es fa el pas del jo al nosaltres, cada vegada que algú pren la paraula atribuint-se el nosaltres fa una fractura de la llibertat.

Kafka, en un conte preciós que es titula "L'escut de la ciutat", parla de la Torre de Babel i diu que l'essencial de l'empresa era construir una torre que arribés al cel. Hi havia un projecte únic, final, comú a tots. El projecte va fracassar. La torre es va ensorrar. I de l'ensorrament de la torre en va sortir la diversitat, la ciutat. La Torre de Babel no era una ciutat, les ruïnes de Babel són una ciutat. La ciutat que jo voldria defensar, encara que a vegades sembli que va contra l'evidència de les coses, contra la patent fractura entre *urbs* i *civitas*.

(Conferència llegida a Yale University, 2003)